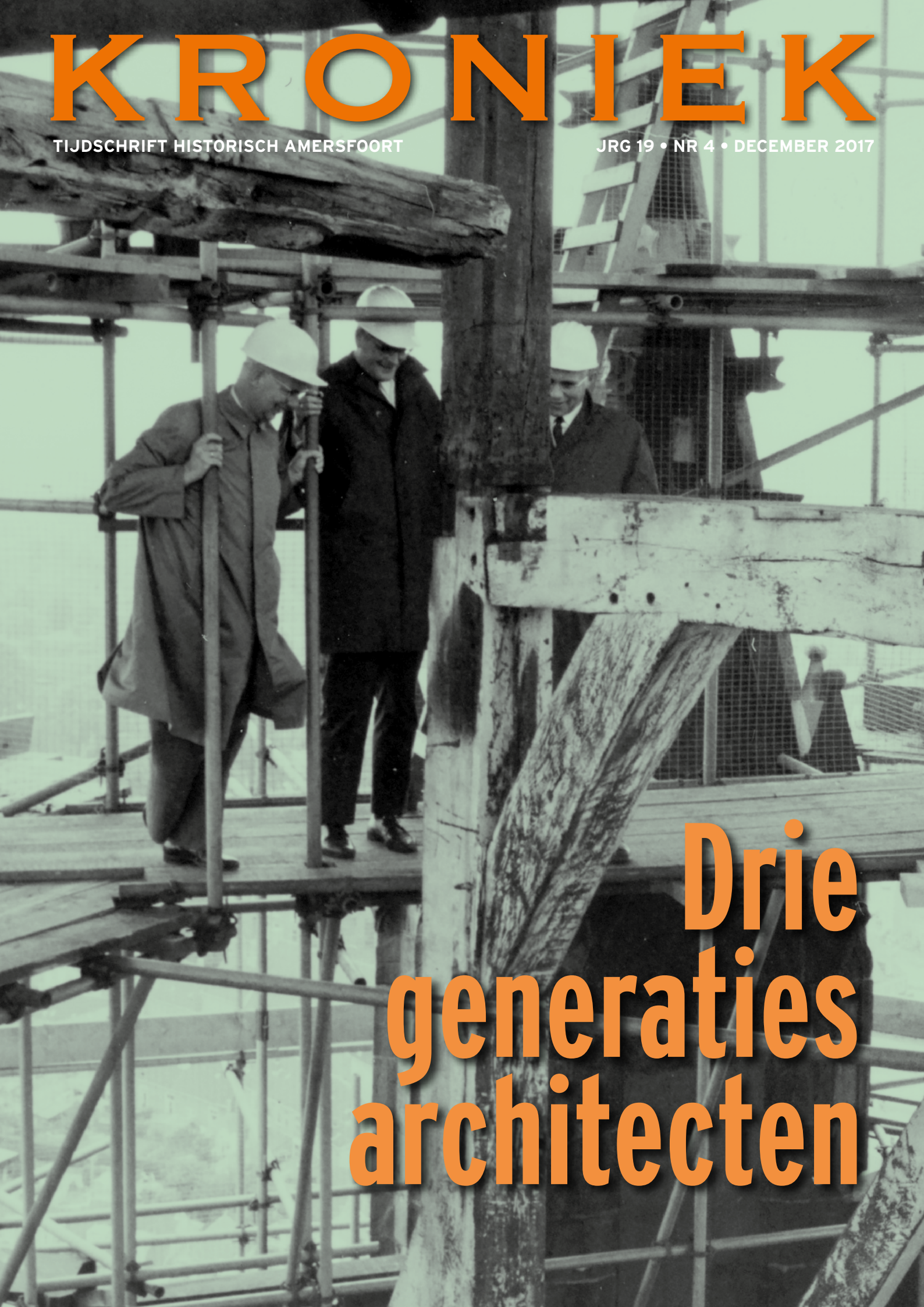

KRONIEK

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT

JRG 19 • NR 4 • DECEMBER 2017

Drie generaties architecten

Joods zilver

In de *Kroniek* van december 2016 staat een artikel over de restauratie van liturgisch zilver in de synagoge en Museum Flehite. De Stichting Bonhomme Tielens en de Stichting Vrienden van de Synagoge Amersfoort geven nu samen het ontbrekende bedrag. Vier stellen siertorens en een torakroon worden hersteld en zijn daarna opnieuw te zien in het museum.

Weerzien

De familie Van Roon had tijdens en na de oorlog een cafetaria aan prinses Julianaplein 11. Zij hielden twee joodse kinderen verborgen. Zoon Tom emigreerde naar Canada en ontmoette na ruim zeventig jaar een van hen, Raph Berets. Daar haalde hij de NBC-tv mee.

Geert Henderickx

Han Ernest

In het vorige nummer werd gemeld dat onze vormgever Geert Henderickx ernstig ziek was. Helaas is hij overleden. Dertien jaar verzorgde hij de *Kroniek*. We zullen zijn kritisch meedenken en originele suggesties missen. Louis Nouws maakte intussen voor de tweede keer een nummer dat goed past bij Geerts stijl.

Saskia Stouten-Schrijer

Saskia Stouten-Schrijer werkte vanaf 2014 bij Archief Eemland, het laatst als adviseur dienstverlening en publieksbereik. Ze is nu weer terug bij afdeling Stad & Ontwikkeling/Monumentenzorg, als adviseur Monumentenzorg.

Museum Flehite

Wandtapijt

Op de jaarvergadering in maart neemt de Oudheidkundige Vereniging Flehite afscheid van Ger de Ree als voorzitter van de Collectiecommissie. Hij is dat meer dan tien jaar geweest, zolang de commissie bestaat. Ger heeft altijd gehamerd op het belang van toegepaste kunst. Ter gelegenheid van zijn afscheidscadeau hebben commissie, conservatoren en Stichting Fonds Bos Ger daarom verrast met de aankoop van een wandtapijt, een techniek die nog nauwelijks in de collectie voorkwam. Rechts is graalridder Parsival afgebeeld, bekend door de gelijknamige opera van Wagner. Het is in 1949 ontworpen door Cuno van den Steene en uitgevoerd door handweverij en tapijtknoperij Edmond de Cneudt aan Eemnesserweg 97-99 te Baarn. Voor *De Graalridders* liet De Cneudt de handwever A. Chargelègue overkomen uit Parijs; hij was specialist in het *haute-lisse*-weefgetouw. Het wandtapijt krijgt een permanente plaats in het museum.

Museum Flehite / Ep de Ruitier

Ontdekking

Restaurator Ep de Ruitier ontdekte op het stadsgezicht van Van Wittel (zie het vorige nummer) een Italiaanse tekst. Die konden we ontcijferen, maar Paolo Guiseppin maakte het compleet. De vertaling luidt: 'Begonnen in de tijd dat de Fransen Douai innamen, W 1676'. Die inname was in 1667, toen Van Wittel 14 jaar was; mogelijk heeft hij toen al schetsen gemaakt die hij in 1676 heeft uitgewerkt.

OU DINHOUD INHOUD IN

4

ARCHIEF VAN HOOGEVEST

6

RENOVATIE KADEN

8

VOLMOLEN

11

EMIGRATIE NAAR CANADA

14

**BOEREN, BURGERS
EN BUITENLUI**

16

**BURGEMEESTER
VAN RANDWIJCK**

18

**KINDERWAGENS
VAN GARDO**

20

UTRECHTALTIJD.NL

VERDER IN DIT NUMMER

- 21 DE FASCINATIE
- 22 DE SCHENKING
- 23 NIEUWE BOEKEN
- 24 AGENDA

Drie generaties architecten

In januari wordt het archief van architectenbureau Van Hoogevest geschonken aan Archief Eemland. In ruim honderd jaar hebben drie generaties van de familie gewerkt aan nieuwbouw- en erfgoedprojecten. Een goed moment om de rijke historie van dit bijzondere bureau in de schijnwerpers te zetten.

door CARIEN DE BOER-VAN HOOGEVEST

De oprichter van het architectenbureau was Gijs van Hoogevest (1887-1968). In 1917 verbouwde hij een 19e-eeuws woonhuis aan de Westsingel tot kantoor van de effectenbank Van der Zoo de Jong en Ophoven. De representatieve straatzijde werd voorzien van een statige voorgevel met mooi metselwerk en sierstenen van beeldhouwer Willem Coenraad Brouwer, met wie Van Hoogevest nog vaker zou samenwerken. Ook het interieur werd aangepast, met fraaie betegeling in de gangen en betimmering in de kamer van de directeur.

De bank ging ten onder bij de beurskrach van 1929 en de familie Van Hoogevest kocht het pand uit de failliete boedel. Gijs vestigde hier zijn architectenbureau, dat steeds meer opdrachten in portefeuille kreeg. In Amers-

Collectie VHA

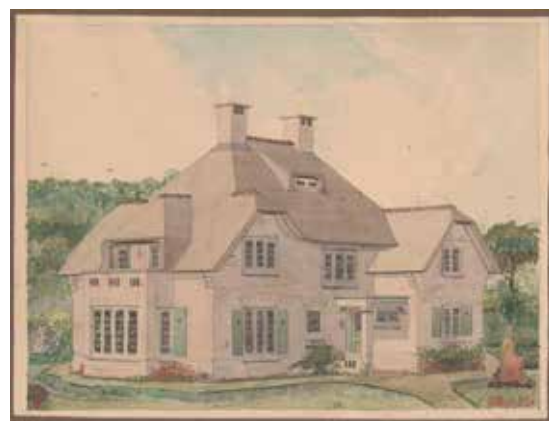
Omslagfoto: Teus van Hoogevest (links) samen met hoofdopzichter M. de Vaal (rechts) op de steigers van de Onze-Lieve-Vrouwetoren in Amersfoort, 1966.

Links: Gijs van Hoogevest was van 1916 tot 1920 directeur van de Vaktekenschool in Putten. Rechts: Aquarel villa in Bussum voor de heer Van Ophoven, directeur van de bank Van der Zoo de Jong en Ophoven, die kantoor hielden aan de Westsingel in Amersfoort. Het huis is een spiegelbeeldig ontwerp van het woonhuis van de familie Van Hoogevest aan de Tesselschadelaan 6 in Amersfoort.

foort ontwierp hij mooie villa's in Engelse landschapsstijl, enkele protestantse kerken, en aan de Utrechtsewew ziekenhuis De Lichtenberg met bijbehorend bejaardentehuis en het psychiatrisch ziekenhuis Zon & Schild. Onder andere via de familie van zijn vrouw Geertruida Bieshaar (1887-1964) kon Gijs zijn werkveld tot ver buiten de grenzen van Amersfoort uitbreiden.

DE RESTAURATIETAK

Bij het ontwerp van Zon & Schild ontmoette Van Hoogevest de toenmalige geneesheer-directeur dr J.W. Bruijn. De twee families raakten bevriend en zoon Teus van Hoogevest (1915–2005) trouwde met oudste dochter

Collectie VHA

Rie Bruijn (1916-2002). Zij gingen wonen in het kantoor aan de Westsingel, waar alle vijf kinderen werden geboren.

Na de oorlog werkten Gijs en Teus (die bouwkunde had gestudeerd in Delft) samen aan de nieuwbouw van woningen, scholen en kerken. Voor de Amersfoortse uitbreidingswijken Kruiskamp en Dorrestein ontwierp Teus de protestantse Adventkerk (1962) en de recent tot woongebouw getransformeerde Ontmoetingskerk (1966), ge-

Collectie VHA

legen naast het eveneens door hem ontworpen Corderiuslyceum (1957). In de jaren zestig werd hij steeds vaker gevraagd voor restauraties van monumentale gebouwen; een vakgebied dat zijn hart veroverde. Hij maakte naam met restauraties van beroemde kerkmonumenten, zoals de vijf Utrechtse binnenstadkerken (waaronder de Domkerk) en de Sint-Servaasbasiliek in Maastricht. In Amersfoort restaureerde hij tussen 1966 en 1970 het bovenste gedeelte van de Onze-Lieve-Vrouwetoren, dat in zeer slechte staat verkeerde, waarbij de top werd verhoogd conform de historische situatie.

KROON OP HET WERK

Later zou Teus' zoon Gijsbert van Hoogevest (1951) het onderste deel van de toren restaureren in nauwe samenwerking met de gemeente. In 1978 ging hij bij zijn vader werken, na afronding van de studie bouwkunde in Delft. Zijn specialisatie was restauratie en zo kon hij het werk van zijn vader voortzetten en weer op een hoger niveau brengen. Het Raadhuis van Dudok in Hilversum was Gijsberts eerste restauratieopdracht van een jong monument, waarna vele andere soortgelijke projecten volgden. Ook kreeg hij mooie zeventiende-eeuwse kastelen onder zijn hoede, zoals kasteel Amerongen. Het bureau groeide uit tot een nationaal geziene specialist op erfgoedgebied. De opdracht voor restauratie van het Rijksmuseum in Amsterdam was een kroon op dit werk.

Op dit moment heeft het architectenbureau de vrij unieke combinatie van een afdeling erfgoed en een moderne ontwerpafdeling. Daarmee is het optimaal toegerust voor de steeds belangrijker wordende herbestemming van bestaande, monumentale gebouwen. *Core business* van de nieuwbouwafdeling is scholenbouw, vooral brede

Het Corderiuslyceum aan de Lambert Heijnicstraat in Amersfoort, ontworpen door Teus van Hoogevest, 1957

Rechtsboven: Gijsbert van Hoogevest bij de entree van het kantoorpand aan de Westsingel, 2013.

Rechts: Teus van Hoogevest (met de handen op de rug) samen met de bouwcommissie boven op de steiger van één van de westtorens van de Sint-Servaasbasiliek in Maastricht, 1984.

Carien de Boer-van Hoogevest is als architectuurhistoricus werkzaam bij Van Hoogevest Architecten.

scholen, maar ook uitbreiding van bestaande gebouwen, zoals het Amersfoortse Corderiuscollege van vader Teus.

TOEGANKELIJK

De vele tekeningen, foto's en documenten van al die projecten zijn geordend, omschreven, geschoond en verpakt in zuurvrije dozen. Het was een kostbare en tijdrovende klus, maar de voldoening is groot. Door de schenking van deze documentatie aan Archief Eemland is de rijke historie van Van Hoogevest Architecten veiliggesteld voor de toekomst en toegankelijk gemaakt voor publiek.

HERSTEL VAN BESCHERMD STADSGEZICHT

4,4 kilometer kademuur

De kademuren en bruggen in de binnenstad van Amersfoort dragen in grote mate bij aan het karakteristieke aanzien van de historische binnenstad. Maar het onderhoud is een veel grotere last dan je zou denken.

door FRANCIS GROND

Elke eerste week van oktober zijn de grachten ineens veel leger. Amersfoort heeft het geluk dat ze de waterstand kan verlagen. Dat is uniek; dank zij het Valleikanaal zijn de stadsgrachten niet noodzakelijk voor de waterafvoer van de Eemvallei. Door de schuiven in de sluisdeuren van het Spui te openen stroomt de stad leeg. Tijdens de verlaging inspecteert de gemeente de constructies, voert men reparaties uit en wordt het zakvuil op de bodem weggehaald. De verlaging duurt maar een paar dagen, om te voorkomen dat houten palen door biomechanismen worden aangetast.

DISCUSSIE

De binnenstad telt ongeveer 4,4 km gemetselde kademuren. De gemeente heeft 2,8 km in eigendom. De resterende 1,6 km is van particulieren, maar dat is meermaals onderwerp van discussie geweest. Soms moest het stadsbestuur de eigenaren aanschrijven dat zijn hun kademuur

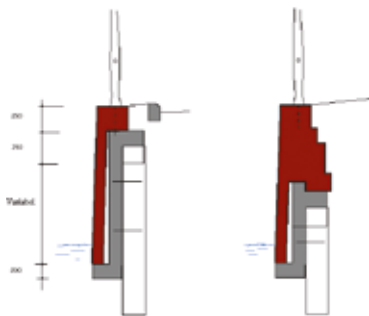

Jan Ekels I, *View of the Zuidsingel, Amersfoort* (olieverf, ca 1770).

moesten herstellen. Verder zijn er 38 bruggen en overkluizingen, waarvan tien bruggetjes van particulieren.

OUDERDOM

Eind 2015 is een noodconstructie geplaatst tegen de kademuur bij het Huis met de Paarse Ruitjes aan de Zuidsingel. Deze hoek in de muur was al geruime tijd slecht. Tijdens het herstel zijn onder de waterlijn hergebruikte stenen gevonden: een hardstenen gevelsteen met het jaartal 1591 en laat-middeleeuwse kloostermoppen. Wellicht stamt deze constructie uit de 17e eeuw en zou dit wel eens de eerste gemetselde kademuur op deze plek kunnen zijn. Dan is het de kademuur op het afgebeelde schilderij.

Opties voor renovatie.

De waterstandverlaging geeft op diverse plekken in de stad zicht op rechthoekige houten palen die uit de grachtbodem steken en zo'n 10-15 centimeter vóór de

National Gallery of Victoria, Melbourne

BESCHERMD STADSGEZICHT

De betekenis van kademuren en bruggen als structuurbepalend element heeft er mede toe geleid dat het binnenstadsgebied in 1980 als beschermd stadsgezicht is aangewezen. De afdeling Monumentenzorg heeft in het verleden onderzocht of plaatsing als ensemble op de rijksmonumentenlijst mogelijk is. Dat is nog niet gelukt, maar wel voor vier onderdelen: het Sprengel (de overkluizing onder de Langestraat bij de Westsingel), de Coninckbrug, de brug bij de Herenstraat en de Stoneystuw (achter de Koppelpoort).

BEGROEIING

Francis Grond

Rond 1900 is ook al veel geïnvesteerd in vervanging en onderhoud van kademuuren in de binnenstad. Bij dit werk was stadsarchitect W.H. Kam nauw betrokken. Hij hield twee esthetische aspecten zorgvuldig in het oog. Het achteroverhellen van het metselwerk geeft de muur een solide aanzien. Het tweede was een glooiend verloop van de muur tussen de bruggen. De kademuur moest laag zijn om schepen te kunnen laden en lossen, maar de bruggen juist hoog om voldoende doorvaart te bieden. Wij koesteren nog een derde esthetische aspect in Amersfoort: de karakteristieke muurflora.

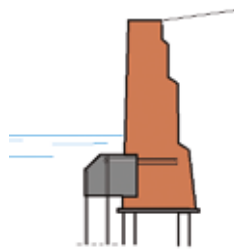
gemetselde kademuur uitkomen. Ze zijn van houten keerconstructies, die nadien zijn vervangen door gemetselde kademuuren. Omdat het hout méér achterover helde was de positie van de bovenranden nagenoeg gelijk. Aan de loop van de grachten is dus in eeuwen niets veranderd.

De kaden van Museum Flehite zijn al gestut.

VERVANGING OF RENOVATIE?

Bezwijken, scheuren, verzakkingen, verlies van samenhang in het metselwerk, verschuiving en kantelen zijn aanleidingen om in te grijpen. Naast visuele inspectie van de gemeentelijke muren worden de mogelijk kritische locaties jaarlijks ingemeten. *Deformatie* van meer dan 1 centimeter per jaar noopt tot actie, meestal in de vorm van een tijdelijke constructie.

In Amersfoort zijn veel typen kademuuren toegepast ter vervanging van de oude *keerconstructies* (die de grond keren). Maar voor de standaardsituaties (1-2 meter boven waterpeil) is er keuze uit twee mogelijkheden. Vervanging geeft een constructie met een lange levensduur, maar is niet mogelijk zonder het rooien van de bomen die langs de kademuur en de weg staan. Renovatie is beter als de muur nog samenhang heeft en de bomen het waard zijn om te behouden.

Vervanging.

VIJF MOPPEN DIK

Het stadsbestuur stelde in 1656 een instructie vast voor de *roymeesters*. De kaden dienden van behoorlijke dikte en zwaarte te zijn: aan de straatzijde vier moppen dik en aan de zijde van de hoven drie. De kademuuren langs de stadsgrachten bestaan al eeuwen uit gemetselde keerconstructies gefundeerd op houten palen.

Francis Grond is adviseur beheer civiele en artistieke kunstwerken van de gemeente Amersfoort.

Nieuwe muren worden in kruisverband gemetseld met handvorm bakstenen in Vechtformaat, zoals de afdeling Monumentenzorg wenste. De mortel heeft een groot bestanddeel kalk dat gunstig is voor de groei van muurplanten. Een nieuwe kademuur volgt zo veel mogelijk de positie van de bestaande muur.

Francis Grond

MUSEUM FLEHITE

De oude kademuuren van Museum Flehite zijn vijf jaar geleden gestut, omdat die dreigden te bezwijken. De twee aanbouwen van het museum van 1898 steunden er gedeeltelijk op. Zij hebben al enkele jaren geleden een steviger fundering gekregen.

Alhoewel elders in de binnenstad veel waarde wordt gehecht aan de oude loop van kademuuren en grachten is daar bij het museum van afgeweken. De in 2009 gerealiseerde ingang aan de Westsingel is via de voetgangersbrug niet gemakkelijk te bereiken. De doorgang is erg smal. Door de kademuur naar voren te plaatsen kan een bredere doorgang gemaakt worden en is tevens een gemetselde afmeerplaats mogelijk voor de boten van Waterlijn. De uitvoering wordt wat eenvoudiger, omdat de oude muur grotendeels kan blijven staan.

Er komt een nieuwe kademuur volgens het standaardtype. Hiertoe wordt binnenkort een stalen damwand aangebracht; daartegen wordt een betonnen schort gestort en afgewerkt met handvorm metselwerk. De muur onder de aanbouw uit 1984 bij de Nieuweweg krijgt stalen buispalen als fundering. Door de moderne fundering kan de oude muur gesloopt worden. Ook de stalen museumbrug wordt vervangen. Deze krijgt een iets dikker brugdek, waardoor de schoren achterwege kunnen blijven.

Tijdens de uitvoering blijft het museum open. Dat kan dankzij een nauwgezette planning van het werk en de logistiek.

De Volmolen

Ruim vijftig jaar woonde en werkte beeldend kunstenaar Bertus Hylkema in de Volmolen. Het overlijden van zijn weduwe is aanleiding om stil te staan bij de geschiedenis van dit bijzondere monument uit de Amersfoortse textielgeschiedenis.

door **SANDRA HOVENS**

Burgemeester Molendijk (1946-1961) zocht naar bijzondere bestemmingen voor de gerestaureerde Amersfoortse monumenten. Voor de Volmolen kwam hij in contact met Hylkema, die in Amsterdam werkte als beeldend kunstenaar. In 1953 verhuisden Bertus en zijn partner Ineke naar Amersfoort. Hij overleed in 2004, zij onlangs.

De Volmolen staat op een markante plek in de stad. Toch is dit voor velen een onbekend gebouw, in de schaduw van de middeleeuwse Koppelpoort. De Volmolen werd in de 1645 tegen de Koppelpoort en de stadsmuur gebouwd en gebruikt voor de textielindustrie, om wol te *vollen*. Men kneedde het weefsel in kuipen met zand, kokend water en urine. Hierdoor vervult het tot laken en wordt het waterafstotend. Vanaf de 17e eeuw werden molens gebouwd die het laken bewerkten met houten stampers. Deze volmolens (of voldersmolens) hadden meestal ruime schuren of zolders om het laken te drogen. Het oorspronkelijke waterradmechaniek dat de Amersfoortse volmolen aandreef is verdwenen. Op basis van oude afbeeldingen en archiefgegevens kan wel een reconstructie

Detail uit het stadsgezicht van Withoos uit 1671. De nieuwe classicistische voorpoort van de Koppelpoort is hierop goed zichtbaar. Direct daarachter de volmolen, die tegen de toren van de landpoort is aangebouwd.

worden gemaakt van de oorspronkelijke situatie. Net als in veel andere steden blijkt dat ook het waterrad bij de Amersfoortse volmolen inwendig was aangebracht, met een waterloop door het gebouw.

1640 - BEGIN LAKENINDUSTRIE

In 1640 verkocht het Amersfoortse stadsbestuur de gebouwen en gronden van het Sint-Aegtenklooster aan de Amsterdamse kooplieden Marten Codde, Rudolf Codde en Willem de Leeuw. Zij vestigden er een lakenmanufaktur met minstens dertien weefgetouwen. Het stadsbestuur wilde zo de welvaart en werkgelegenheid stimuleren. De stad deed daarom ook de watermolen achter het Grote Spui (vermoedelijk al uit de 14e eeuw) over aan het drietal. Deze werd omgebouwd tot voldersmolen, waarbij ze toestemming kregen om de werking te verbeteren door een nieuw kanaal te graven. Een kanaal met een eigen afwatering door de stadswal naar de buitensingel. Van deze oude volmolen resteert nog de ruïne in de tuin achter Grote Spui 19. Andere restanten zijn de overkluizing voor het water onder het pand links van de Sint-Aegtenkapel ('t Zand 39) en een slootje in de daar achter gelegen tuin.

1645 - BOUW VOLMOLEN

In 1643 en 1645 had de stad te kampen met extreem hoge waterstanden en overstromingen. Er ontstond ernstige schade aan de funderingen van de Koppelpoort. De brug voor de Grote Koppelpoort (de landpoort) en de voorpoort werden weggeslagen, maar herbouwd. Als visitekaartje van de stad kreeg de voorpoort daarbij de vormen van de nieuwe bouw-

stijl uit die tijd: het Hollands Classicisme. Wellicht was de beroemde Amersfoorter Jacob van Campen hiervoor verantwoordelijk; hij was de bouwmeester van het Amsterdamse stadhuis (nu het Paleis op de Dam). Er zijn echter geen bronnen bekend die dit bevestigen. Tussen de Koppelpoort en de voorpoort werd een overdekte galerij toegevoegd.

Het stadsbestuur besloot om op deze plek gelijktijdig een nieuwe watervolmolen te bouwen en die aan Codde in gebruik te geven. De stad nam het grondwerk en de waterbouwkundige werkzaamheden voor haar rekening. Codde kreeg toestemming om de molen en de woning van de molenaar tegen de stadsmuur te bouwen, vanaf de Koppelpoort tot aan de zesde boog van de muur. Ook mocht hij één van de torens van de Koppelpoort daarbij betrekken.

Er zijn vele tientallen volmolens geweest in de textielsteden, maar vrijwel allemaal zijn ze gesloopt. Het was bijzonder dat in Amersfoort gebruik kon worden gemaakt van waterkracht. Hierdoor was het beroep van volder hier geen 'hondenbaan', zoals op andere plaatsen, waar de stof met de voeten moest worden gekneed in volkuipen. De Amersfoortse volmolen had een schoepenrad met een as die met houten tandraden in iedere volkuip een tweede as in beweging bracht (waaromheen de wollen stof werd gewikkeld). De ontvettende vloeistof (met urine!) werd door een houtvuur op temperatuur gebracht.

Een historisch-industrieel ensemble: de Volmolen en de Stoneystuw naast de Koppelpoort.

1778 - HERSTEL

Verzakkingen veroorzaakten in 1778 plotseling scheuren in de poort en de volmolen. De in 1645 geconstrueerde waterloop met sluis, die het water rad van de volmolen aandreef, kende een zo sterke stroming dat de fundering van poort en volmolen ernstig was aangetast. Het gebied werd drooggelgd met dammen en geleende tonmolens uit Amsterdam. Ingenieur De Witte stelde een rapport met tekening op. De kosten van het herstel werden deels verhaald op de toenmalige eigenaren van de Volmolens en lakenfabriek: de gebroeders Beaune.

19E EEUW - EINDE

De opkomst van de textielindustrie in Twente in de 18e en 19e eeuw betekende het einde van Amersfoort als textielstad. In de loop van de 19e eeuw werd de Volmolen in gebruik genomen als werkplaats van stadswerklieden.

In 1853 schreef ene Jan Harthoorn een brief aan burgemeester en wethouders met het verzoek om de Volmolen te mogen kopen of huren als fabriek die door waterkracht kon worden gedreven. Het gemeentebestuur besloot echter om het gebouw niet af te staan, omdat het was ingericht als timmermanswinkel en bergplaats, waarvoor geen goede al-

ternatieve locatie beschikbaar was. Het college vermeldde wel dat ze het 'verlies van de waterkracht' betreunden. Waarschijnlijk ging het oorspronkelijke waterrad in die tijd verloren.

1886 - VERKLEINING

De restauratie van de Koppelpoort in 1886 was aanleiding om het Volmolengebouw te verkleinen. Om het beeld van de middeleeuwse landpoort weer zichtbaar te maken in het stadsbeeld werd het deel dat rond de toren was gebouwd verwijderd.

Op foto's en tekeningen van de Koppelpoort vóór de restauratie is de Volmolen in volledige omvang nog zichtbaar. De watergang liep door het later gesloopte deel van het gebouw. Vermoedelijk bevond zich hierin oorspronkelijk het waterrad dat het volmolenmechaniek aandreef. Dit verdween bij deze ingreep.

20E EEUW

Voor het reguleren van de waterstand in de Beek werd in 1910 naast de Volmolen de Stonestuw gebouwd, nu een markant industrieel monument. Een *stoney* is een constructie met regelbare schuiven.

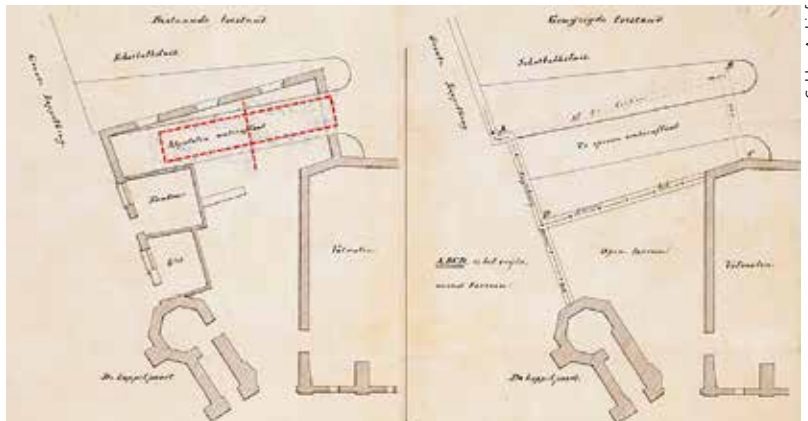
In 1923 werd de Volmolen ingericht als noodwoning voor gezinnen, vanwege de woningnood in die periode. Met behulp van houten schotten ontstonden vijf vertrekken en een werkplaats. Er is een plattegrondtekening van deze verbouwing in Archief Eemland. Onder de bewoners was onder meer het gezin Jagtenberg met vijf kinderen. Zij waren eerder gehuisvest in de Dieventoren, maar waren daar de andere bewoners tot last.

TWEDE WERELDOORLOG

In de Tweede Wereldoorlog werd de Koppelpoort beschadigd. Bij het herstel kreeg ook de Volmolen een opknappbeurt. Er werd eerst een plan gemaakt om in het gebouw twee woningen te realiseren. Later volgde een aanpassing tot woning met werkplaats, omdat dit een minder grote gemeentelijke investering vereiste. Het interieur kreeg een nieuwe inrichting met binnenmuren. Oorspronkelijk bestond dit deel van de Volmolen uit een grote ongedeelde ruimte met houten *standvinken* en een grote zolder daarboven. In de beginperiode was in de werkplaats niet alleen het atelier van Hylkema geves-

Archief Eemland

Gelders Archief

Foto van de Volmolen, situatie vóór 1886. Zichtbaar is het gebouwdeel waarin zich het oorspronkelijke waterrad bevond.

Opmetingstekening van de Koppelpoort vóór de restauratie uit 1886. In de tekening is de vermoedelijke positie van het waterrad gestippeld weergegeven.

tigd, maar ook de weverij van mevrouw Koopman – een aardige verwijzing naar de oorspronkelijke functie van de Volmolen.

TOEKOMST

Nu is een nieuwe fase aangebroken voor de Volmolen. Het gemeentebestuur denkt opnieuw na over een passende nieuwe bestemming. In 2016 deed bureau BOEi al onderzoek naar de mogelijkheden. Het rijksmonument kan opnieuw een woning worden. Maar deze markante plek tussen de middeleeuwse binnenstad en het bruisende nieuwe stadsgebied aan de Eem kan ook heel geschikt zijn voor een (publieks)functie. In alle gevallen zullen bij de herbestemming de historische waarden en het schilderachtige beeld van dit monumentale ensemble worden gekoesterd.

BRONNEN

- J. Reeskamp, 'Amersfoort bezit nog een volmolen', *Het Gulden Vlies: huisorgaan van de NV Sajatfabrieken P.Clos en Leembruggen te Leiden* 1966-1, 13-14
- H. Halbertsma, *Zeven eeuwen Amersfoort* (Amersfoort 1959) 58-60
- J. Hovy, *Amersfoort in prent* (Zaltbommel 1975) 97-98
- D. Steenbeek e.a., *De Koppelpoort: hart van de Amersfoortse stadsverdediging* (Bussum 2004)

Sandra Hovens is medewerker van de afdeling Stad en Ontwikkeling/Monumentenzorg van de gemeente Amersfoort.

Van sigarenmaker tot houthakker

Onlangs kwam Len DeGans uit Canada het huis van zijn opa Leendert aan Utrechtsestraat 42 opzoeken. Hij vertelde over hoe die het Wilde Westen had verkend, als voorhoede van een veel grotere groep emigranten uit Amersfoort en omgeving.

door **GERARD RAVEN**

Leenderts vader heette ook Leendert en had aan de Utrechtsestraat een sigarenfabriek en -winkel. Zijn zeven kinderen droomden van een beter bestaan in de Nieuwe Wereld. De ouders De Gans waren al in de zestig, maar wilden hier niet achterblijven. Zeven jaar lang dachten ze er al over na. Eerst was Zuid-Afrika in beeld, maar de Boerenoorlog verhinderde dat. Toen werd het Canada.

WEESJONGEN

De eerste emigrant die van Amersfoort naar Brits-Columbia ging was in juli 1906 de timmerman Rijkert Hop. Hij was 18 jaar geworden, zodat hij werd ontslagen uit het Gereformeerd Weeshuis, waar hij was opgevangen na de dood van zijn ouders. Rijkert voer samen met een vriend die later snel terugging. Hij had de reis zelf betaald en had nog maar \$5 bij zich; hij ging ook niet naar een bekende.

Via Winnipeg kwam Bob Hopp (zoals hij nu heette) ten slotte in Edgewood. Dat was een nieuw dorp aan het

De familie De Gans vóór de sigarenwinkel, Utrechtsestraat 44 (nu 42), ca 1905. Vnr Lena, Cornelia, Leendert sr, Cornelia sr, Jansje.

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite.

GRATIS LAND

In de negentiende eeuw was emigratie nog vreemd in Amersfoort. Volgens de gemeenteverslagen gingen er in 1896 maar acht mensen overzee. Na een onderbreking van de opgave was dat aantal in 1913 ineens gestegen tot 118: 72 naar het buitenland, 46 naar de koloniën. Economisch historicus Paul Brusse is er verbaasd over, omdat het juist goed ging in Amersfoort en ook in Nederland. Kennelijk zag men elders toch nog een beter perspectief.

Nederlanders hadden rond 1900 weinig interesse in Canada. De

meest westelijke provincie Brits-Columbia had toen slechts 178.000 inwoners. Dat verdubbelde de volgende tien jaar dankzij uitgekende propaganda en gratis land, maar ook doordat nieuws uit brieven van Nederlandse emigranten de kranten haalde. In 1906 werd in Winnipeg de Holland Society opgericht, die immigranten wilde adviseren en hulp wilde geven. Voor opvang en bemoediging was men immers sterk op landgenoten aangewezen; zij woonden daarom ook liefst dicht bij elkaar.

langgerekte, smalle en afgelegen Arrow Lake, waar timmerlieden goud waard waren. Er waren maar een paar hutten en Bob hakte hout in de bergen, waar smeltwater in de lente de Inonoaklinrivier woest maakte en de boomstammen meenam naar het meer. In de vallei rond de rivier lag wel 15 km goed en vlak akkerland.

VERKENNERS

Rijkert kende de Amersfoortse plannenmakers van de gereformeerde kerk en de Ambachtsschool; velen waren familie van elkaar. Hij stuurde hen enthousiaste brieven, maar de groep ging niet over één nacht ijs. Ze stuurden meer verkenner. Veel emigranten waren zo wijs om familie en vrienden te volgen en jonge mensen vooruit te sturen.

Op 22 maart 1907 vertrokken Herbert de Gans (35) en zijn broers Kees (27) en Leendert (18). De broers hadden respectievelijk \$50, \$200 en \$100 bij zich. Ze reisden onderin (het goedkoopst) het stoomschip *Tunisian* van Liverpool naar Halifax en door naar Winnipeg, aldus de passagierslijst. Daar wilden ze eerst nog wat bijverdienen

De familie De Gans, 1906. Zittend v.l.n.r. Cornelia en Lena de Gans, Hendrik Hop, Jansje de Gans. Staand Hendrik Van Elst (verloofde van Cornelia) en zijn broer Jacob, Willem Scheepmaker, Kees de Gans, Rijkert Hop en Leendert de Gans.

HET KON OOK ANDERS

Slager Willem Woudenberg van de Langegracht stuurde zijn zoon vooruit naar Paterson, New Jersey. Die werd opgevangen door drie ooms die er al werkten. Daarom durfde Willem het in 1910 ook aan geld te lenen voor de bootreis met vrouw en elf kinderen. Toch was al in 1903 in Nederlandse kranten gewaarschuwd tegen industriesteden als Paterson, waar je nooit verder kwam dan een fabrieksbaantje. Willem was al 52 jaar, paste zich moeilijk aan en raakte arbeidsongeschikt. De kinderen verging het gelukkig beter.

Edgewood rond 1910.

voor de rest van de reis. Maar binnen enkele maanden gingen ze naar de noordelijke prairie stad Edmonton in Alberta, waar een extreem koude winter heerste. Toen per trein de Rocky Mountains over. Daarna was het nog een hele tocht; mogelijk te paard of met een wagen en tent met een stoombootje over het Arrow Lake. Herbert werkte en woonde op een boerderij in Edgewood. Op herenjacht ontdekte hij een mineraalwaterbron. Zijn broers kwamen hem achterna. Kees werd eenvoudigweg Case, Leendert noemde zich voortaan Joe, zijn tweede naam. En er konden gloedvolle brieven naar Amersfoort.

KETTINGMIGRATIE

De broers reisden samen met andere Nederlanders die niet op de foto staan. Karel Aalten en Nic van Donselaar misten de boot en kwamen een week later. Na anderhalf jaar volgden vader en moeder De Gans en de twee ongetrouwde zussen Lena en Jans, een maand later Herberts vrouw met drie kinderen. In de volgende jaren werd de migratieketting steeds langer: bijvoorbeeld Rijkerts broertje Hendrik/Hank. Alles bij elkaar kwamen zo in enkele jaren bijna veertig personen naar het Wilde Westen. Maar de nagereisde twee zussen De Gans en hun gezinnen hielden het hier niet vol. Wilhelmina ging naar de VS, Cornelia terug naar Nederland.

BLOKHUTTEN EN BOSBRANDEN

Herbert kocht vrij snel meer land en bouwde zijn huis van cederstammen die hij op het strand vond. Hij was timmerman en bouwde in 1909-1910 mee aan de houtzaagfabriek. Daarnaast hield hij geiten. Het gezin maakte drie bosbranden mee, waarbij hun huis tweemaal werd verwoest. Zijn dochter Cora en zijn zus Lena trouwden met Hank en Bob Hopp.

Case en Joe werden eerst ook houthakker en kochten daarvoor land. Met hun ouders en zussen woonden ze in een tent. Ondanks de winterkou deden veel meer mensen dat, zoals de werknemers van de houtfabriek. Daarna

bouwden ze de afgebeelde blokhut, waar de ouders bij introkken tot hun dood in 1920 en 1930 en de zussen tot ze trouwden. Joe richtte met anderen een plaatselijke telefoonmaatschappij op. Minnie Aalten (nichtje van Karel Aalten) kwam in 1917 bij het gezin De Gans werken en een jaar later trouwde ze met Joe. Ze kregen vijf kinderen en hadden naast de houtkap een boerderij. Ook hun huis is tweemaal verbrand. Joe was actief in de boerenbond en andere dorpsverenigingen, Minnie in de vrouwenbond. Joe de Gans overleed in 1973.

SUCCES

De familie De Gans had het goed, maar moest er hard voor werken in een omgeving die heel wat ruiger was dan het gemoedelijke Amersfoort. Tekenend voor hun financiën is dat iedereen daar nog eens graag op bezoek wilde, maar alleen Minnie kon het zich in de jaren zestig ook veroorloven. Toch is Len onder de indruk van hun prestaties: 'I now have a better understanding where some of that drive to be a mechanical engineer and to own my own business comes from. I'm grateful they made the bold and brave move to branch out on their own into the unknown in the remote wilderness of Edgewood.'

De plannenmakers, 1907. Vooraan Leendert de Gans, Nicolaas Donse-laar, Kees Hoogerwerf, Jacobus van der Reijden, Kees de Gans; achteraan NN, Kees van Nieuwenhuizen, Herbert de Gans, Karel Aalten, Willem Scheepmaker, Hendrik Aalten?. Vijf van hen gingen inderdaad mee met de voorhoede; de anderen volgden later.

Voor de eerste blokhut, 1912. Vooraan de ouders, kinderen Jans and Lena (met haar eerste kind Wulphert/Bill), achteraan Hank Hopp, Joe, Case, Bob Hopp.

Wervingsaffiche dat zelfs in Liverpool hing.

ALLEMAAL FAMILIE

In 1913 waren er 70 inwoners in Edgewood en daarvan kwamen er zeker 36 uit Amersfoort en omgeving. De Nederlanders bleven meestal in en rond het dorp wonen, al verhuisden ze ook makkelijk door het district. Ze vormden een hechte groep die bij voorkeur onderling trouwde. Picnics en dansavondjes in de keuken van de houtfabriek waren populair, maar dan moest je als man wel alle deuren langs om een meisje te vinden. De Nederlanders waren actief in het dorpsleven, van herfstmarkt tot vrouwenvereniging. Ze gingen naar de Presbyteriaanse kerk, de enige die er in het begin was. Tegenwoordig heeft Edgewood 140 inwoners, maar nauwelijks meer van Nederlandse herkomst.

BRONNEN

Familiegegevens en -foto's
 Archief Eemland, Bevolkingsregister Amersfoort en archief Ambachtsschool (bnr 230)
 Passagierslijsten op internet
 Edwin Milne, *Just where is Edgewood?* (Edgewood 1991)
 Gerard Raven, 'De Amerikaanse droom en de desillusie : De familie Woudenberg 1910-1931', *Kroniek* 17:2 (jun 2015) 14-15
 Herman Ganzevoort, *A bittersweet land : the Dutch experience in Canada 1890-1980* (Toronto 1988)
 Donald Sinnema, 'Rev S.A. Schilstra : an early (American) promotor of Dutch immigration to the Canadian prairies 1902-1905', www.aadas.nl
 Gerard Raven, "'U wilt toch ook dat ze goed terechtkomen" : gereformeerde emigranten en kerkelijke zorg in Amersfoort 1945-1967', *FleHITE : jaarboek* 18 (2017) 43-69

Wat stond er op tafel bij boeren, burgers en buitenlui?

Was er verschil tussen de potten en pannen van boeren, burgers en buitenlui in de 17e en 18e eeuw? Voor de stadsarcheologen zelf was de uitkomst ook een verrassing.

door **FRANCIEN SNIEDER**

De stadsarcheologen sloten met deze vraag aan bij het thema van de afgelopen Nationale Open Monumentendagen, traditioneel gehouden in het tweede weekend van september.

MAATSCHAPPELIJKE VERSCHILLEN BENOEMEN IS EEN LASTIGE KWESTIE

Om die vraag te beantwoorden zijn drie opgravingen met vondsten van bewoning uit de 17e en 18e eeuw geselecteerd: een van boerderij Sneul, een van een stadswoning aan Achter de Kamp en een van buitenplaats Klein-Emiclaer. Bij de interpretatie van het begrip buitenlui is uitgegaan van mensen die een buitenplaats bezaten – oneigenlijk, maar welbewust. Toen de potten en pannen naast elkaar op tafel kwamen, keken de archeologen met veel nieuwsgierigheid uit naar het resultaat: waren er grote verschillen tussen het serviesgoed van boeren, burgers en buitenlui?

GLAD IJS

Ja verschillen waren er, al waren ze niet heel groot en zaten ze vooral tussen de boeren enerzijds en de burgers en buitenlui anderzijds. De burgers en buitenlui hadden veel soortgelijk vaatwerk, zoals de plooschotels van wit Delfts aardewerk, een tamelijk luxe product. Bij de buitenlui kwam er ook Chinees porselein op tafel, thee kopjes, maar de bewoners van Achter de Kamp hadden weer fraaie Majolica-schotels in huis.

Archeologen bewegen zich niet graag op glad ijs, dus is een conclusie over welstand van de verschillende groepen te precair. Maar misschien mogen we wel voorzichtig

Foto's Harold van den Hauften

Francien Snieder is stadsarcheoloog.

stellen dat de diverse milieus een verschillende smaak hadden.

PAPKOM

Maatschappelijke verschillen benoemen is een lastige kwestie. Dan maar gekeken naar wat ze gemeen hadden. En dat was een duidelijke zaak: pap aten de drie bevolkingsgroepen allemaal en ook nog eens uit identieke papkommen. Het was een belangrijk onderdeel van de dagelijkse kost. Vaak at men pap in de ochtend, maar het was favoriet in de avond, voordat men naar bed ging. En dat was het blijkbaar bij boeren en burgers en buitenlui.

DRUK BEZOCHT

De stadsarcheologen en de vele vrijwilligers die bij hen werken, ontvingen op Open Monumentendag als vandoors honderden bezoekers in hun presentatieruimte en werkplaatsen op Langegracht 11. De algemene indruk

VEEL BEZOEKERS KWAMEN VAN BUITEN AMERSFOORT

van alle gastheren en gastvrouwen in de vele Amersfoortse Open Monumenten was dat de bezoeken over de gehele dag verspreid waren; al vroeg in de ochtend kwamen de eerste geïnteresseerden binnen. Verder viel het op dat veel bezoekers van buiten Amersfoort kwamen, soms in gezelschap van een Amersfoorter die trots zijn stad toonde.

Een 'illegale' burgemeester en een

In 1912 solliciteerde graaf Van Randwijck naar de burgemeesterspost van Amersfoort. Tegelijkertijd was er een burgerinitiatief om een ander te benoemen. Het waren spannende dagen.

door **BURCHARD ELIAS**

In 1912 trad jhr. J.W.A. Barchman Wuytiers af als burgemeester van Amersfoort. 'Zal ik wel of niet solliciteren?' Dat vroeg mr. J.C. graaf van Randwijck (1871-1962) zich af. Hij was referendaris bij de gemeentesecretarie in Den Haag. Van Randwijck aarzelde, omdat het traktement niet meer bedroeg dan f3.000,- per jaar en er geen pensioenvoorziening was. Maar een grote gemeente was voor hem op dat moment te hoog gegrepen.

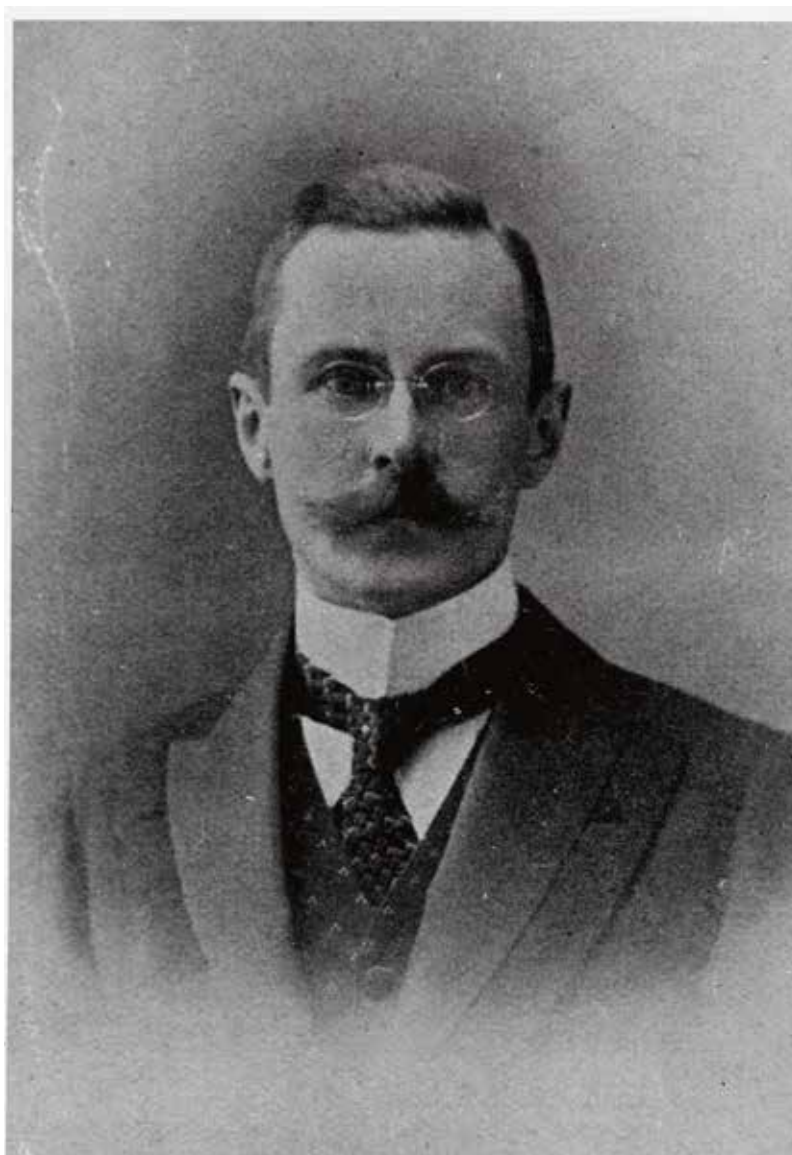
AUDIËNTIE

In zijn memoires schrijft Van Randwijck: 'Neen! maar ik kwam er gauw op terug: "het is nog de enigste kans" zeide ik aan mijne vrouw, vooruit dan maar. Ik ging op audiëntie bij minister Heemskerk en daarop kreeg ik de indruk: ik geloof heusch, dat het gek zou zijn, als ik het niet werd!! (Na mij kwamen raadsleden uit Amersfoort die mij later vertelden, dat zij voor hun candidaat, den luit[enant] v[an] d[e] Artillerie, eenzelfde indruk hadden ontvangen!!) En waaratje, daar kreeg ik van den chef afd[eeling] Binnenl[andsch] Bestuur mr. Jan Stoop de tijding: U bent benoemd voor Amersfoort!!'

Wellicht werd Van Randwijck benoemd omdat de stad op dat moment behoefte had aan een krachtadig en niet al te oude opvolger. Het Koninklijk Besluit was gedateerd 1 augustus. Maar de *Amersfoortsche Courant* wist al op 23 juli te melden dat in de *Stichtsche Courant* stond dat Van Randwijck benoemd zou worden.

ILLEGAAL

Overigens deed burgemeester mr. J. de Widt een opmerkelijke onthulling, toen hij op 29 augustus 1962 met zijn voorganger H. Molendijk op bezoek ging bij

Archief Eemland

Van Randwijck in zijn beginperiode als burgemeester.

Van Randwijck. Het was die dag vijftig jaar geleden dat de laatste als burgemeester van Amersfoort was geïnstalleerd. De Widt vertelde dat Van Randwijck eigenlijk altijd illegaal burgemeester was geweest, want

burgerinitiatief

in het benoemingsbesluit was geen datum van ingang vermeld!

VRIJDAG

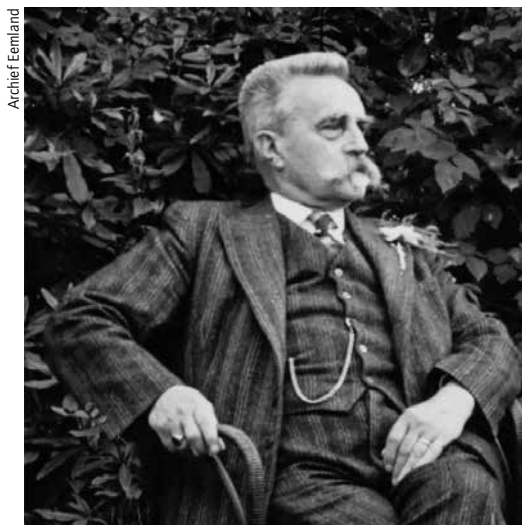
En hoe was het de luitenant vergaan, van wie Van Randwijck in zijn memoires melding maakte? Dat was W.H.E. Vrijdag (1874-1952). Over hem vonden we in het *Amersfoortsche Courant* van 20 juni 1912 een opmerkelijke mededeling. Bij Valkhoff's Boekhandel, op de hoek van de Utrechtsestraat en het Plantsoen, lag op dat moment een adres aan de koningin ter inzage en ondertekening voor ingezetenen van Amersfoort. Daarin

werd gevraagd Vrijdag te benoemen tot burgemeester van de stad. Een wel heel opmerkelijk initiatief voor die tijd. Ook nu zou dat nog het geval zijn.

Genoemde luitenant was beroepsmilitair en gefortuneerd. In het adres werd een opsomming gegeven van allerlei functies die hij in de stad vervulde. Deze waren zeer uiteenlopend.

Zo was hij onder meer voorzitter van het bestuur van het Burgerweeshuis en lid van het Capittel van Sint Joris. Voorts bekleedde hij diverse bestuursfuncties in de gezondheidszorg, bij de Openbare Leeszaal en de VVV.

Opmerkelijk is dat drie zittende wethouders en enkele raadsleden als eersten dit adres hadden ondertekend. Maar op dat moment liep waarschijnlijk al de procedure voor de benoeming van Van Randwijck. Bovendien is het de vraag of de minister überhaupt erg ontvankelijk zou zijn geweest voor dit burgerinitiatief. Zo werd het toch Van Randwijck. Een uitstekende keuze, want hij zou zich ontwikkelen tot een krachtadig en zeer geliefd burgemeester.

Archief Eemland

W.H.E. Vrijdag op latere leeftijd, 1936.

Burchard Elias is oud-directeur van Museum Flehite.

Adres aan de Koningin,
Amersfoortsche Courant
20-6-1912.

Hier circuleert het volgende adres aan H. M. de Koningin:
Geven eerbiedig te kennen de ondergeteekenden, allen inwoners der Gemeente Amersfoort van de meest uiteenlopende godsdienstige en staatkundige richtingen;
dat het ambt van Burgemeester hunner Gemeente vacant is;
dat, behoudens het in de slot-alinea van art. 61 der Gemeentewet bepaalde, dit artikel zegt, dat niemand tot Burgemeester benoembaar is, dan die ingezetene is der Gemeente;
dat het ondergeteekenden ten zeerste zou verheugen als h't Uwe Majesteit zou willen behagen, tot Burgemeester der Gemeente Amersfoort te benoemen Willem Hermanus Eduard Vrijdag, geb. 13 Januari 1874 te Zwolle, te luitenant-adjutant bij de 2e afdeling van het 10 regiment veld-artillerie;
dat genoemde heer W. H. E. Vrijdag is sedert 10 jaar ingezetene dezer Gemeente;
dat hij is: lid der plaatselijke Commissie van toezicht op het Middelbaar onderwijs; Voorzitter van Regenten van het Burger Weeshuis; Voorzitter van de Vereniging „Het Groene Kruis“; bestuuralid van het comité Amersfoort en omstreken van „Het Roode Kruis“; Bestuuralid van het kapittel van St. Joris; Voorzitter van den Doopsgezinden kring; Vice-president van de afd. Amersfoort der Vereniging tot bestrijding der tuberculose; Voorzitter van het Bestuur der Openbare leeszaal; Voorzitter van de Vereniging tot bevordering van het Vreemdelingen verkeer;
dat hieruit blijkt zoowel, dat de heer Vrijdag veel belang stelt in het algemeen welzijn onzer Gemeente, als dat hij bij de ingezetenen een gezetere persoonlijkheid is;
dat de financiële positie, waarin de heer Vrijdag verkeert, zijn onafhankelijkheid waarborgt.
Redenen waarom zij Uwe Majesteit eerbiedig verzoeken, tot Burgemeester der Gemeente Amersfoort te benoemen W. H. E. Vrijdag.
De eerste handteekeningen zijn die van de drie Wethouders en van Raadsliden.
Het adres ligt van morgenochtend 8 tot Zaterdagmiddag 2 uur ter teekening in Valkhoff's boekhandel.

RANDENBROEK

Luitenant Vrijdag heeft nadien geen pogingen meer ondernomen om een functie te verwerven in het openbaar bestuur. In 1913 werd hij benoemd tot kapitein en overgeplaatst naar Amsterdam. In 1917 keerde hij alweer terug naar Amersfoort en vestigde zich op het landgoed Randenbroek. Dat huurde hij eerst van A.M. Tromp van Holst en kocht het na diens dood in 1920.

Vrijdag zou opklimmen tot generaal-majoor en ook op bestuurlijk gebied actief blijven in de stad. In 1950 werd er een overeenkomst gesloten met de regenten van het Sint-Elisabeth's Gast- en Ziekenhuis dat zij het landgoed mochten aankopen voor de bouw van een nieuw ziekenhuis. Dat gaf echter problemen met het gemeentebestuur, dat de cultuurhistorische waarde van Randenbroek onaangetast wilde laten. Uiteindelijk werd de gemeente eigenaar van het huis en het beboste deel van Randenbroek, mede dankzij een grondruil. Zo kon het Sint-Elisabeth Ziekenhuis in 1969 toch geopend worden op een nabij gelegen terrein.

BRONNEN

Archief Eemland, bnr. 0193, Memoires mr. J.C. graaf van Randwijck
Amersfoortse dagbladen
W.J. van Hoorn, *Een hofstede genaamd Randenbroek*, (Amersfoort 1991)

Meneer Gardo...

Het verhaal van een Amersfoortse onderneming die heel klein begon en vervolgens uitgroeide tot een landelijke keten van babysupers. De naam Gardo was zó bekend, dat de oprichter zelfs met 'Meneer Gardo' werd aangesproken in plaats van met 'Meneer Van Garderen'.

door **JAN CAREL VAN DIJK**

Op 1 juni 1939 opende Arie van Garderen Gardo's Handelsonderneming aan de Kerkstraat 4-6 te Amersfoort, het straatje dat loopt van de Appelmarkt naar de Muurhuizen bij de huidige Stad van Cahen. Daar verkocht hij van kachels tot stofzuigers, maar het liefst kinderwagens. Ondanks de oorlogsjaren groeide het bedrijf snel en op 13 februari 1941 werd er verhuisd naar Bloemendalse Binnenpoort 12. Dat is op de hoek van 't Zand tegenover het huidige Café van Zanten.

VAN ALLES TE KOOP

Jongste zoon Lex weet zich goed te herinneren dat er daar in het begin van alles te koop was. Tot 5 december stond de winkel vol met speelgoed, daarna was het een en al kerstspullen en tegen de jaarwisseling lag er volop vuurwerk op de toonbank. 'Mijn vader was pas 21 jaar toen hij met zijn eigen zaak begon. Hij woonde nog bij zijn ouders in Hilversum. Iedere dag moest hij dus op

Het eerste échte winkel-pand bij 't Zand, geschilderd door mede-eigenaar Lex voor zijn onlangs overleden moeder.

Ooit begonnen in een pand in de Kerkstraat, waar men al snel uitgroeide.

Ep de Ruiter

de fiets heen en weer. Halverwege de oorlog werd het zakendoen helaas steeds moeilijker, want er was bijna niets meer te krijgen en daardoor raakte de winkel vanzelfsprekend leger en leger.'

Maar in 1946 kon Arie zich eindelijk écht specialiseren in kinderwagens en de reparatie daarvan. Uiteraard naast aanpalende zaken, zoals boxen, kinderstoelen en wandelwagens. Als startende babyzaak kon hij aanvankelijk alleen maar de onbekende merken in zijn assortiment krijgen. Gelukkig veranderde er veel in 1948, want in dat jaar kreeg hij dealerschappen van toenmalige markt-leiders Mutsaerts en Koelstra, waardoor de zaken aanmerkelijk beter gingen lopen.

KINDERWAGEN OP HET DAK

Arie deed er alles aan om klanten in zijn winkel te krijgen. Zo haalde hij 's avonds zelfs jonge ouders op met zijn Kever. Daarna reed hij ze met een gekochte kinderwagen bóven op het dak weer naar huis. Personenwagens waren destijds luxe en een beginnende zaak kon zich een bestelauto natuurlijk niet of nauwelijks permitteren.

Collectie Jan Carel van Dijk

An advertisement for Gardo's Handelsonderneming. The top part features the word 'UITNOODIGING' in large letters. Below it, there is a list of products under the heading 'RUIME SORTERING IN:'. The products listed are: Kinder-, Wandel- en Poppenwagens; Haarden, Kachels en Fornuizen; and Stofzuigers, Waschmachines en Wringers. To the right of the list, there is a notice of relocation: 'Door onze enorm verhoogde verkoop zijn wij genoodzaakt onze magazijnen uit te breiden en hebben daarom met ingang van DONDERDAG 13 FEBRUARI 1941 onze zaak verplaatst van KERKSTRAAT 4-6 naar Bloemendalsche Binnenpoort 12 HOEK 'T ZAND'. Below this, it says 'Opening onze nieuwe zaak Donderdag 3 uur namiddag. U beleeft tot een bezoek uitnodigend'. At the bottom, the name 'GARDO'S HANDELSONDERNEMING' is written in large letters, followed by 'BLOEMENDALSCHÉ BINNENPOORT 12 (HOEK 'T ZAND)'.

Lex: 'Mijn vader deed de zaak in Amersfoort en mijn moeder dreef al snel een tweede kinderwagenwinkel in Hilversum, waar we ook boven woonden. Tijdens de viering van 700 jaar stadsrechten in 1959 was vader voorzitter van de buurtvereniging van 't Havik en won hij bij de eeuwfeestloterij nóg een Kever. Deze was beschikbaar gesteld door Pon's Automobielhandel. Het was de 100.000ste auto die men geïmporteerd had.'

GEBOORTE RADEN

Lex: 'We zaten met de winkels beslist niet stil en kwamen onder andere met de actie *geboorte raden*. Kocht je vroegtijdig een kinderwagen bij Gardo en had je de uiteindelijke geboortedatum juist, dan kreeg je die gratis. Dat liep best wel storm. We probeerden ook altijd iets nieuws en importeerden kinderwagens rechtstreeks van Duitse fabrieken. Daardoor waren we goedkoper en verdienden we wat extra.'

'Mijn broer Guus en ik waren ondertussen ook in het bedrijf werkzaam en we vonden dat de winkel aan 't Zand ruimer moest worden, na 32 jaar. Alleen was daar geen

Collectie Jan Carel van Dijk

De babysuper op het Amersfoortse bedrijventerrein Calveen.

van klanten te horen dat ze het lepeltje uniek vonden en zorgvuldig bewaard hebben.

Voor vader Arie was de opening van deze speciaal gebouwde winkel een mijlpaal. Hij overleed echter al in 1980 aan een hartaanval en is slechts 63 jaar geworden. Voor de familie uiteraard een enorme schok.

WINKELKETEN

Inmiddels waren er ook winkels in Deventer, Nijmegen en Haarlem geopend. Later kwamen daar nog Utrecht en Groningen bij.

Het assortiment babyartikelen werd al maar groter en men importeerde zelf steeds meer, waardoor een omvangrijker magazijn nodig was. De winkel in de Arnhemsestraat was daarvoor te klein. Na her en der wat opslagruimte gehuurd te hebben, werd in 1999 een stuk grond aan Astronaut 10 in Calveen gekocht en bouwde men er een superstore van maar liefst 2.000 meter, met grote opslagruimte er achter. Doordat dit zo'n grote winkel werd, kreeg die ook een regiofunctie. Het pand in de Arnhemsestraat werd verhuurd aan boekhandel De Slegte, die daar inmiddels overigens al weer plaats heeft gemaakt voor speelgoedzaak Top 1 Toys. De andere Gardo-zaken transformeerden eveneens tot babysupers.

Rond 2012 hoopten de broers Guus en Lex het stokje door te kunnen geven aan een jongere generatie. Lex: 'Ik heb wel drie zonen en een dochter, maar geen van hen had belangstelling. Een zoon woonde trouwens al een tijdje in New York en een ander in Zuid-Afrika, terwijl de drie dochters van mijn broer al evenmin interesse hadden. Ondertussen waren we beiden ook zo rond de 65 jaar geworden en zijn we het bedrijf gaan afbouwen. Sommige winkels hebben we gesloten, maar de meeste hebben we overgedaan aan collega's. De superstore in Amersfoort is door Babypark overgenomen.' En die doet daar inmiddels ook prima zaken.

Collectie Jan Carel van Dijk

Bedrijfslogo ten tijde van de opening van de eerste babysupers.

plek voor, dus gingen we op zoek in de binnenstad. Het ene pand was te klein en het andere een monument, maar toen kwam opeens de voormalige groentewinkel Sinke aan de Arnhemsestraat 12 in beeld. Die hebben we afgebroken om er nieuwbouw te realiseren van vier verdiepingen, met zelfs een lift erin. Ja, want we gingen er ook complete babykamers verkopen en het assortiment was door de toegenomen welvaart aanzienlijk uitgebreid.'

In november 1972 werd de zaak aan de Arnhemsestraat geopend. In die tijd had men een actie waarbij kopers van een kinderwagen of babykamer een verzilverd theelepeltje cadeau kregen, met een driedimensionale antieke kinderwagen erop. Vele jaren later kreeg men nog steeds

Jan Carel van Dijk is secretaris van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

47.000 maal Amersfoort

Duizenden collectiestukken levert het zoekwoord Amersfoort op de website UtrechtAltijd.nl op. Daarnaast zijn er nu veertig verhalen over de Amersfoortse geschiedenis, activiteiten en routes. Een schat aan informatie, die voor het eerst te vinden is op één plek.

door **MIEKE HEURNEMAN**

VERHALEN

De beste ingang tot de geschiedenis bieden de verhalen. Zij vormen daarom het hart van UtrechtAltijd.nl. Denk aan de middeleeuwse kloosters en gasthuizen uit de tijd van de Moderne Devotie, Everard Meyster en zijn uit de hand gelopen weddenschap, de bekende schilder en architect Jacob van Campen met zijn ontwerp voor de Wegh der Weegen, de forten van de Grebbelinie en de verschrikkingen van Kamp Amersfoort. Niet alleen voor Amersfoorters zijn deze verhalen interessant, maar ook voor mensen elders in de provincie, omdat ze vaak te linken zijn aan verhalen en plaatsen in hún omgeving. UtrechtAltijd.nl is de plek bij uitstek waar deze verhalen samenkomen en makkelijk toegankelijk zijn voor een breed publiek. Verschillende soorten informatie worden gestapeld door de verhalen direct te koppelen aan voorwerpen, schilderijen, tekeningen, foto's enzovoort uit de collecties van Museum Flehite, Archief Eemland en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Maar ook aan activiteiten, zoals rondleidingen, tentoonstellingen, lezingen, workshops, activiteiten voor kinderen, routes. Ze versterken elkaar en zijn handig bij elkaar te vinden.

Mieke Heurneman is adviseur geschiedenis en onderwijs bij Landschap Erfgoed Utrecht.

WAT EEN GELUK!?

Elk half jaar staat een thema op UtrechtAltijd.nl in de schijnwerpers. In de eerste helft van 2017 was dat *Plaats delict Utrecht*, met bloedstollende verhalen uit het Utrechtse verleden. Het huidige thema is gekoppeld aan de Maand van de Geschiedenis: *Wat een geluk!?*. Hierin gaat het om verhalen waarin 'geluk' een keerzijde heeft. De één zijn dood is de ander zijn brood. Wat voor de één waardevol is, is voor de ander overbodig. Hiervan zijn tal van voorbeelden te vinden. Zo begint het verhaal van het Mirakel (1444) met een Mariabeeldje dat iemand uit schaamte in de Eem gooit. Maar als het later wordt opgevist en er wonderen gebeuren, blijkt het ineens van grote waarde te zijn. Zelfs letterlijk: de pelgrims die op het beeldje afkomen brengen zoveel geld in het laadje dat daar de Amersfoortse Onze-Lieve-Vrouwekapel en -toren van gebouwd worden. Vanaf maart 2018 staat het thema *Reizen* centraal.

SCHERVENDOKTER

De informatie op UtrechtAltijd.nl wordt voortdurend aangevuld. Zo vertelt de Schervendokter maandelijks over een vondst die recent is aangemeld bij het Meldpunt Archeologie van Landschap Erfgoed Utrecht. Hoe ga jij zelf om met sporen uit het verleden? Doe via UtrechtAltijd.nl of via Facebook de korte test om te ontdekken welk type je bent!

WWW.UTRECHTALTIJD.NL

UtrechtAltijd.nl is het erfgoedplatform over de geschiedenis van de provincie Utrecht. Dit is mogelijk dankzij de medewerking van Utrechtse erfgoedorganisaties, enthousiaste vrijwilligers en financiële steun van de provincie Utrecht. Het platform wordt gecoördineerd door Landschap Erfgoed Utrecht. Volg UtrechtAltijd.nl op Facebook en Twitter. Heb je verhaal- of andere tips voor de redactie? Laat het weten via info@utrechtaltijd.nl.

Jan-Willem van Lieshout

Ep de Ruiter

” In 1999 kwam ik in het bestuur van de Oudheidkundige Vereniging Flehite. Mij werd gevraagd een korte presentatie te houden in de ledenvergadering. In een volle zaal gaf ik aan dat eigenlijk overbodig te vinden. Immers, ik was al zes jaar voorzitter van Flehite geweest. Ongeloof en verbaasde gezichten om mij heen. Nadat iedereen van de schrik bekomen was, vertelde ik over mijn betrokkenheid bij de tennisvereniging met dezelfde naam en hetzelfde mooie logo. De verbinding was gelegd. Van tennisbal naar de geschiedenis van Amersfoort.

Amersfoort in boeken, tijdschriften, brochures en prenten. Ik verzamel bijna alles wat met de Amersfoortse historie te maken heeft. Er is inmiddels zo veel geschreven over 'mijn' stad. In mijn boekenkast staan meer dan 800 titels met verhalen over de stad. En u mag mij eerlijk vragen: 'Heb je alles dan ook gelezen en weet je dan ook alles van de stad?'. Het antwoord is een dubbel nee. Ik heb best veel oude boeken en boekjes over de stad, maar natuurlijk niet alles. Soms ontdek ik bij het jubilerende Ezelsoor of een ander antiquariaat iets nieuws! En wat kan de teleurstelling groot zijn als ik thuis kom en gestraft wordt met de ontdekking dat de titel toch

Leden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite vertellen hoe hun specialisme ook waarde heeft voor het Amersfoortse erfgoed.

al in mijn verzameling zit. Stilletjes hoop ik dan dat ik de uitgave kan verantwoorden met een druk uit een ander jaar. Maar dat is vaak bij oudere publicaties niet te traceren. En weet ik dan alles van de stad? Nee, nog lang niet. Daarom kan ik met zoveel plezier in oude en nieuwe publicaties duiken. Een speeltuin voor deze leergierige oudere jongere, zal ik maar zeggen.

Gasten neem ik vaak mee op een wandeling door de stad. Er valt zo veel te zien en te vertellen. En sinds een paar jaar kan ik daar de Herdenkingsstenen aan toevoegen. Tegels met een geschiedenis. Als voorzitter van de Stichting Herdenkingsstenen Amersfoort doe ik met net zo enthousiaste bestuursleden en vrijwilligers mijn best om uiterlijk eind 2018 alle 430 stenen gelegd te hebben. Stenen bij huizen waar bewoners door de Duitse bezetter uit hun huis zijn gehaald, omdat ze Joods of verzetsstrijder waren. Hun levenseinde is bekend. Zij kwamen niet terug en hebben vaak geen laatste rustplaats. Met de Herdenkingsstenen geven wij deze slachtoffers, zichtbaar voor de stad, hun naam terug. Opdat hun naam nooit vergeten wordt! En voor de mensen die daarover graag een boek willen hebben. Daar wordt aan gewerkt!

Henk Kruisselbrink

” In het voorjaar van 2017 heeft de GGD definitief de deur van Zonnehof 10 achter zich dichtgetrokken. Vijftig jaar lang was de GGD Eemland (die later opging in de GGD regio Utrecht) gehuisvest in het karakteristieke pand. Elke Amersfoorter kent het gebouw van de GGD!

En al die jaren stond er in het gebouw een bijzondere, stokoude raderbrancard. Nu eens tentoongesteld in de hal, dan weer weggezet in de kelder. Niemand kende het verhaal achter deze brancard, maar op een geschilderd bordje stond dat de brancard nog was gebruikt aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. En kennelijk toen al oud was... Dat was de tijd dat er nog geen GGD Eemland was, maar diens voorganger: de Gemeentelijke Geneeskundige & Gezondheidsdienst GG&GD Amersfoort, ingesteld door het gemeentebestuur in 1913. Tot de taken van deze GG&GD behoorde ook het zieken- en gewondenvervoer.

Bij het opruimen van gebouw Zonnehof voorafgaand aan de verhuizing kwam de onvermijdelijke vraag: wat doen we met deze brancard? Natuurlijk zou die in Amersfoort moeten blijven, het thuis van de oude GG&GD. Maar een passende plek zou er niet zijn in de nieuwe huisvesting aan Utrechtseweg 3. Het contact met de hoeder van het Amersfoortse erfgoed, Museum Flehite, was snel gelegd. Wilde men daar verder voor de brancard zorgen? Conservator Gerard Raven vertelde dat hij in de tentoonstelling *Belgen op de vlucht* precies zo'n brancard uit de Eerste Wereldoorlog had getoond, geleend van het Verpleegmuseum. Deze verraste en opgetogen reactie deed ons toen pas beseffen wat voor bijzonders we al die tijd onder ons dak hadden...

Henk Kruisselbrink was directeur van GGD Midden-Nederland en daarna adjunct-directeur Publieke Gezondheid van de GGD regio Utrecht.

Flehite : historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken (Stichting Flehite Publicaties) 18 (2017), issn 1567-7532, 176 pp, € 18,90

Weer een gevarieerd deel. Burchard Elias heeft onderzoek gedaan naar de Amersfoortse kunsthandel en meubelfabriek Fontein; Annelies Frequin schreef over het schilderij *De bespotting van Christus* door Gerrit van Stellingwerff (1643); Gerard Raven onderzocht de Amersfoortse emigratie kort na de Tweede Wereldoorlog; Ton Reichgelt laat met de familie Van der Maath de macht zien van de middeleeuwse elite; Hans Smit geeft een beeld van Amersfoortse boekcultuur in de periode 1750-1900; Bertus Wouda van de Watersnood van 1916.

Heleen Kole, *Polderen of niet? : participatie in het bestuur van de waterschappen Bunschoten en Mastenbroek vóór 1800* (Hilversum: Verloren 2017), isbn 978 90 8704 688 0, 384 pp, € 39
Verschijnt december of januari.

Door toenemende wateroverlast waren hoge investeringen in dijken, sluisen en molens nodig. Betalen en beslissen deed men in de twee bestudeerde waterschappen verschillend.

Marjory Degen en Judith van Meeuwen (red.), *De kleuren van De Stijl* (Amersfoort: Kunsthal KadE 2017), isbn 978 94 90153 25 0, 96 pp, € 8

Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling. Met Mondriaan en Rietveld.

Jolien Hemmes, *Brieven uit Deshima*, www.brievenuitdeshima.nl

Webuitgave van een reisverslag naar Japan in 1817. Titia Bergsma wilde zich met haar kind bij haar man Jan Cock Blomhoff voegen, maar werd weggestuurd. Cock Blomhoff ging na terugkeer op Birkhoven wonen.

Cees de Jong en Alston Purvis, *Wendingen 1918-1932* (Amsterdam University Press 2018), isbn 978 94 629 844 5, 176 pp, € 29,95, verschijnt februari

Boek bij de expositie; zie p. 24.

Rob Hartmans, *Zwarte bladzijden uit de vaderlandse geschiedenis* (Utrecht: Omniboek 2017), isbn 978 94 01910 38 5, 224 pp of e-boek, € 20

Met een vlot geschreven hoofdstuk over het leven en de executie van Johan van Oldenbarnevelt.

Jan Carel van Dijk, *De Erdalfabriek, glansrijk middelpunt van Nederland* (Amersfoort: Stichting Flehite Publicaties 2017), isbn 978 90 820748 3 3, 80 pp gebonden, € 14,95

De geschiedenis van het grootste merkartikelenbedrijf dat Amersfoort ooit heeft gekend. Met veel mooie verhalen en nostalgische afbeeldingen.

Johanna van der Werff, *De stijl voorbij: Gerrit Rietveld en de jaren vijftig* (Amersfoort, FASadE, 2017) 58 pp, € 8

Hedwig Saam, Gerrit Rietveld en de Zonnehof : de achtergronden bij het ontwerp en de bouw van het Amersfoortse kunstpaviljoen (Amersfoort: FASadE, herziene editie 2017) isbn 978 90 90305 42 4, 60 pp, € 8

Publicaties bij de tentoonstelling; zie p. 24.

Marco Hofsté en Willem Meuleman, *Flint 40 1977-2017* (Amersfoort 2017), isbn 978 90 8272 130 0, 240 pp gebonden, € 10

Vraaggesprekken met betrokkenen en prachtige foto's naar aanleiding van veertig jaar theater.

Wilco Kruijswijk-Terlouw maakte twee wandelgidsen in de omgeving: *Gelukkigerwijspad* en *Geertje Arendspad*. Zie www.gelukkigerwijspad.nl.

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld; NGV in De Brug, Schuilburgerweg 2.

Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.

NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging, <http://amersfoort.ngv.nl>.

OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite

Woensdag 13 december, 20-22 uur

NGV-lezing: Zoeken in Duitsland.

Donderdag 14 december, 17-18.30 uur

Historisch Café in Museum Flehite. Het Gilde vertelt

T/m 31 december

Sportfondsenbad. Foto's van Carla Kogelman in Archief Eemland. Zie het vorige nummer.

T/m 31 december

Collectie kartonnen bouwplaten van Piet Jonkman in Open Depot Museum Flehite.

T/m 8 jan

De Stijl voorbij: Gerrit Rietveld en de jaren vijftig. Tentoonstelling in het Rietveldpaviljoen (zie ook p. 23).

Donderdag 11 januari, 17-18.30 uur

Historisch Café in Museum Flehite

Maandag 15 januari, 20-22 uur

NGV-lezing door Eva Bleker: Belevissen van genealogen en hun onderzoek

T/m 21 januari

Waldemar Otto, beelden uit Worpswede.

sculpturen van Waldemar Otto, de Duitse kunstenaar die in het bekende kunstenaarsdorp

Worpswede woont en werkt. Het werk van Otto is figuratief, maar is in de loop van de jaren wel steeds verder geabstraheerd. Deze ontwikkeling is goed te zien in de expositie in Museum Flehite.

Dinsdag 16 januari, 20-22 uur

OVF-lezing zie www.historisch-amersfoort.nl.

2 december-27 januari

Hoe creatief is het Soesterkwartier en naaste omgeving? Tentoonstelling van zelfgemaakte objecten in Wijkmuseum Soesterkwartier (zie onder).

Donderdag 8 februari, 17-18.30 uur

Historisch Café in Museum Flehite.

Donderdag 15 februari, 20-22 uur

NGV-lezing door Jacqueline Hofland: computerprogramma GensDataPro.

Dinsdag 20 februari, 20-22 uur

OVF-lezing door Tom de Wit: Naoorlogse stedenbouw in Amersfoort

4 februari-20 mei

100 jaar Wendingen

Wendingen was een tijdschrift voor architectuur en kunst (1918-1932) opgericht door architect Hendrik Wijdeveld. Het heeft grote invloed gehad. De afgebeelde kunstwerken zijn zoveel mogelijk verzameld voor de tentoonstelling.

Met monografie (p. 23).

T/m 30 juni

Van werk- tot broedplaats: werken en wonen in het Eemkwartier. Tentoonstelling in Archief Eemland.

www.amersfoortopdekaart.nl

Zoek de historische afbeeldingen van elke plek in Amersfoort en/of voeg nieuwe toe.

Een combinatie van de collecties van Archief Eemland en Museum Flehite.

Wijkmuseum Soesterkwartier

Sint-Bonifaciusstraat 61, elke zaterdag van 12-17 uur en op afspraak.

033 463 5661, www.wijkmuseumsoesterkwartier.nl

Open huis Centrum voor Archeologie

Iedere woensdagmiddag van 14-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langegracht 11, toegang gratis.

verschijnt vier maal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

■ Oudheidkundige Vereniging Flehite voor €30,-, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt;

■ Stichting Archeologie Amersfoort voor €25,- per jaar, met optie jaarboek Flehite.

Oudheidkundige Vereniging Flehite (OVF)

Secretaris: Jan Carel van Dijk

Toscastraat 1 • 3816 TH Amersfoort

033 475 12 49

secretariaat@historisch-amersfoort.nl

www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort

033 247 11 00

info@museumflehite.nl

www.museumflehite.nl

Bezoekadres: Westsingel 50

Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en

tweede feestdagen 12-17 uur

Afdeling SO/Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort

033 469 48 16

ma.cramer@amersfoort.nl

Bezoekadres: Stadhuisplein 1

Open: ma-vrij 9-17 uur

(graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort

033 469 50 17

archiefeemland@amersfoort.nl

www.archiefeemland.nl

Bezoekadres: Het Eemhuis, Eemplein 73

Open: ma-vr 9-17 uur; inzien van originele

stukken alleen op afspraak

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)

Centrum voor Archeologie

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort

033 463 77 97

fme.snieder@amersfoort.nl

www.amersfoort.nl/archeologie

www.stichtingarcheologieamersfoort.nl

info@stichtingarcheologieamersfoort.nl

Bezoekadres: Langegracht 11

Open: wo 14-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Jan Carel van Dijk •

Lydia Edelkoort • Joanne Fokkema •

Gerard Raven • Francien Snieder • Dirk Steenbeek

Redactieadres

Gerard Raven, Museum Flehite

Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort

g.raven@museumflehite.nl

De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur.

Meningen verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de Kroniek wordt mede mogelijk gemaakt door

Van de **Burg & Strooij**
www.burgstroombedrijf.nl

<http://www.vandeburgtenstrooij.nl>